

ZÁSZKALICZKY PÉTER (SZERK.)

Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten

*Budapest, Pesti Evangélikus Egyház –
Deák Téri Egyházközség, 2011. 304 p.*

A magyarországi evangélikusság történetében a 19. század kulcsfontosságú volt, a kötet erre az időszakra fókuszálva veszi górcső alá a budapesti gyülekezetet. Ekkor kristályosodott ki a hazai evangélikus egyház többnyelvűsége, de az ebből fakadó nehézségek, a nyelvi csoportok érdekérvényesítési törekvései mellett felfedezhető a harmónia megteremtésének és az összefogásnak az igénye is. Id. Fabinyi Tibor *Az első kövek* címmel feldolgozta a gyülekezet történetét annak megalakulásától, 1787-től 1811-ig, a templom felépítéséig. Jelen munka ettől az évtől veszi fel az események fonalát, és 1900-ig ismerteti a gyülekezet sorsát. A fejezetek kronológiai rendben követik egymást, a gyülekezet történetének fordulópontjai, korszakhatárai mentén. Csak az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc jelent olyan politikatörténeti fordulópontot, amely a fejezetek tagolásában és felépítésében is hangsúlyos szerepet kap. A kötetben mind a három anyanyelvi gyülekezeti csoport története feldolgozásra kerül. A német forrásokat Böröcz Enikő dolgozta fel, a szlovák, később önálló gyülekezetet alkotó csoport történetéről Matus László, a magyar hívek gyülekezeti életéről Zászkaliczky Péter írt. Ez a felosztás igen szerencsés, mivel nem kerülhető meg a kibontakozó nacionalizmus hatása, amely egy újfajta önmeghatározást, nyelvi alapon történő elkülönülést hozott magával. Hiszen Ján Kollár, a szlovák mozgalom egyik kulcsszereplője is a pesti evangélikus gyülekezetben kezdte pályafutását. Az ő Pesten töltött éveinek, a gyülekezeti tevékenységének és a szlovák önmeghatározáshoz kötődő lépéseinek, az ezekből kibontakozó konfliktusoknak alapos ismertetése fontos adalék a szlovák nemzeti mozgalommal foglalkozó történetíráshoz is.

A könyv első fejezete a gyülekezet iskolájának megszervezéséről, valamint az iskola felépítéséről szól. A második fejezet Molnár János lelkész gyülekezetben belüli munkásságával, így pl. igehirdető tevékenységével foglalkozik. Az ezt követő fejezet az egyház második és harmadik főfelügyelőjének, Ócsai Balogh Péternek és báró Prónay Sándornak az életrajzát tartalmazza, ezeket pedig Mária Dorottyának, a katolikus József nádor feleségének és a pesti evangélikus gyülekezet viszonyának ismertetése követi, az evangélikus vallású württembergi hercegnő ugyanis férje haláláig tagja és patrónusa maradt a gyülekezetnek, sőt

társadalmi helyzete következtében komoly befolyással bírt a gyülekezet döntési folyamataira és belső ügyeire. Az ötödik fejezet Kalchberger József lelkésszel foglalkozik. Őt magas szintű némettudása miatt hívták meg a gyülekezethez: erre Mária Dorottya miatt volt szükség. Kalchberger viszont nem tudott szlovákul és a cseh bibliai nyelvet sem ismerte. A szlovák tagok lelki életének ápolása Molnár János és új segédlelkésze feladata lett: e döntés indította el a gyülekezet belső, nyelvi alapon kibontakozó konfliktusait.

Molnár János ugyanis a fiatal, Jénából Magyarországra érkező Ján Kollárt fogadta fel segédlelkésznek. Kollár és a gyülekezet kapcsolatát Matus László ismerteti négy fejezetben. Kollár életművét – történelmi szerepe miatt – könnyű kisajátítani, ezért különösen fontos, hogy a szerző szakszerűen és elfogulatlanul nyúl a témához, illetve historiográfiai példákat is szolgáltat a kérdés kényességének szemléltetésére, amelyek kitűnően példázzák a szlovák és magyar történetírás eltérő útjait.

Az első két fejezetből megismerhetjük a lelkész Pestre kerülését, a tevékenysége körül kialakuló vitákat. Kollár ugyanis céljaival a presztízsét megőrizni kívánó addigi vezető csoport ellenfelévé nőtte ki magát. A nyelvi jogok mellett az egyházközség irányításáért is folyt ekkor a küzdelem, amelynek 13 év után az uralkodó közvetítésével sikerült véget vetni.

A *Szlovákok a háromnyelvű gyülekezetben 1834–1848* című részből megismerhetjük az önálló szlovák gyülekezet megalakulásával végződő eseménysorozat következő szakaszát, amelyet az 1848–1849. évi események szakítottak meg. Kollár célja ugyanis egy új szlovák iskola és templom létrehozása, valamint egy új szlovák gyülekezet megteremtése volt. Azaz, egy nyelvi alapon elkülönülő közösség építését célozta meg, és ezért lengyel, cseh és szerb kapcsolatait is megmozgatta. Pestet egyfajta központnak tekintette, ahonnan Magyarország szláv népeinek összefogását koordinálni lehetne. A szlovák nyelvű egyháztagok használatára, a templom- és iskolaépítés céljaira kapott – jogilag azonban a gyülekezethez tartozó – telek újabb nézeteltéréseket okozott, és ezek a viták elmélyítették a már kialakult törésvonalakat. Sőt, a szlovákok között is voltak nézeteltérések. Kollár konfliktusba került Pető János és Ján Mastis tanítóval is, egyiküknek egy szlovákellenes kijelentése, másikuknak a gyülekezeten belül Kollár elleni fellépésre buzdító viselkedése miatt. Távozásuk után egy cseh származású tanító került a helyükre. Ám ő a közép-szlovák nyelvjárást támogatta, valamint praktikus okokból a német és a magyar nyelv tanítása mellett is kiállt. Ám Kollár nemzetépítő stratégiájában és a gyülekezettel kapcsolatos céljaiban központi szerepe volt a szláv identitás megteremtésének, az asszimilációellenes küzdelemnek. Így ebbe a képbe a német és a magyar nyelv oktatása, illetve bizonyos tantárgyak e nyelveken történő tanítása semmiképpen sem illeszkedett bele. Emellett ő a

közép-szlovák nyelvjárással szemben a biblikus cseh nyelvet támogatta. A megosztottság elkerülése és az önálló gyülekezet megalapítása érdekében, lemondásokkal járó kompromisszummal zárult ez az ügy.

Kollárnak a forradalomhoz és szabadságharchoz, illetve ekkor a magyarokhoz fűződő viszonyát ellentmondásosnak értékeli a jelenlegi szakirodalom. A sajtón keresztül, valamint néhány prédikációjában támogatta a magyar törekvéseket, azonban néhány levele arra enged következtetni, hogy bizalmatlan volt a magyar kormánnyal szemben, noha azon a nézeten volt, hogy a magyaroknak a németekkel szemben össze kellene fogniuk a szlávokkal. Kollár a szabadságharc alatt részt vett a Jellasics serege elleni védelmi előkészületekben is. Viselkedése mégis ellentmondásosnak tűnhet, hiszen 1849 tavaszán Bécsbe költözött, ahová a nemzetiségi kérdés szakértőjeként hívták meg, majd az egyetemen helyezkedett el.

Az önálló szlovák gyülekezet megalakulásának körülményeit a fejezet utolsó két alfejezetéből ismerhetjük meg. Az 1848–1849. évi eseményeknek a gyülekezetre gyakorolt hatását ismertető fejezet előtt Lang Mihály portréját, a magyar gyülekezeti élet elindulásának körülményeit, valamint a magyar protestantizmus egyesülésének terveit, főleg Székács József ebben játszott szerepét ismerhetjük meg. Ezek után a budai gyülekezet megalakulásának körülményeiről olvashatunk.

Lang, aki 42 éven át szolgált a pesti gyülekezetet, a korabeli evangélikusság liberális ágához tartozott, de az evangélikus belmisszió mozgalma is hatott rá. Lang csak német nyelven beszélt és prédikált, teljes mértékben német identitással rendelkezett. A lelkészek portréi (így az övé is) nem csak a gyülekezet alapos megismerése szempontjából fontosak, hiszen rajtuk keresztül kirajzolódik, hogy egy gyülekezeten belül mennyire különböző teológiai és politikai nézetek jelenhettek meg, de az is, hogy mindezeket felülírták a keresztyén elvek.

A magyar gyülekezeti élet megszervezésére az újabb betelepülők miatt és a magyar nemzeti eszme térhódítása okán volt szükség. A magyar lelkészi állás megszervezésének részletei mellett a magyar gyülekezet helyzetét is megismerhetjük. Székács József, a későbbi püspök lett a gyülekezet első lelkésze. A magyar lelkészi hivatal felállításának története mellett Székács portréját is felvázolja a szerző, Zászkaliczky Péter, aki az életrajzi adatok mellett a kiváló szónok egyházi beszédeit és kiadott műveit is elemzi. Székácsnak a gyülekezeten belüli nyelvharok során tanúsított magatartását is megismerhetjük, igaz, a későbbi püspök életpályája és nézetei nem feldolgozatlanok, emlékiratait 2008-ban adta ki Kertész Botond.¹

¹ Kertész Botond: *Székács József püspök visszaemlékezései*. Budapest, 2008.

A *Küldetés az egyház egésze felé* című fejezetből a protestáns egyházak egységesülési törekvéseit ismerhetjük meg. A protestáns unió gondolatát Zay Károly vetette fel, de Kossuth Lajos is támogatta. Ezeknek a törekvéseknek az okán jött létre a Székács József és Török Pál vezette *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* is, amely hosszú időn át az egyik legmeghatározóbb protestáns sajtótermék volt. A protestáns főiskola és a közös gyámintézet felállításának a terveit is bemutatja a szerző.

A *Gyülekezet az 1848–49-es szabadságharc és a megtorlások idején* című fejezet fő forrása is a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, az 1848. évi eseményekről ugyanis a gyülekezet levéltári anyaga hiányzik – valószínűleg tudatosan megsemmisítették. A pesti evangélikus egyház lelkészei üdvözölték a forradalmat, annak eszméit és az állam és az egyházak kapcsolatát normalizáló 1848-as törvényt. A szabadságharc leverését követő megtorlás az evangélikus egyházat is érintette. A pesti gyülekezet magyar lelkészének, Székács Józsefnek és a budai gyülekezet lelkészének, Bauhofer Györgynek menekülnie kellett, végül Mária Dorottya és Lang Mihály, a pesti német lelkész segítettek rajtuk.

Ezt követően a magyar–német testvéregyház megalakulásának történetét olvashatjuk, melyet a pátensharcról szóló fejezet követ, majd az 1860-as évek történéseit ismerhetjük meg, végül német és magyar lelkészi portrék ismertetése után a századvég krónikáját foglalja magába a kötet. A szabadságharc leverése után felfüggesztették a protestáns egyházak autonómiáját. Ezzel a protestáns egyházak egész szervezeti felépítése és irányítási gyakorlata átalakult, alárendelve egy abszolutisztikusan kormányzó uralkodónak. Az 1859-ben kibocsátott protestáns pátens tovább szította a kedélyeket. A pátensharc mellett a felekezetek belső életének fejlődését is biztosítani kellett. Székács és Török Pál református lelkész megalapították a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* utódját, a *Protestáns Lelkesi Tárat*, valamint 1855-ben megnyílt a régóta tervezett, de nem túl hosszú életű *Egyesült Protestáns Teológiai Intézet*. Ezek mellett a Mesterlegény-egylet és az árvaház létrejöttének történetét is megismerhetjük ebből a fejezetből.

A *táguló látóhatár* című fejezet az 1860–1867-ig tartó időszak eseményeit mutatja be. A protestáns felekezetek alkotmányos rendjét visszaállította a hatalom, ezt követően pedig létrejött az *Evangélikus Egyetemes Gyámintézet* és a *Tabitha Jótékony Keresztény Nőegylet*. Mindkét szervezet életre hívása az ekkor már bánya-kerületi püspöki pozícióban tevékenykedő Székács nevéhez kötődik, de ekkor épült fel a gimnázium új épülete és ekkor vált ki az újpesti leányegyház is.

A következő fejezet a két párhuzamosan munkálkodó lelkész, Schranz János és Doleschall Sándor portréját ismerteti. Doleschall Sándor egyháztörténeti munkássága is jelentős – az evangélikus egyház magyarországi történetét és a pesti gyülekezet történetét is feldolgozta a tudós lelkész.

A kötet utolsó előtti fejezete Székács József utódját, a gyülekezet második magyar lelkészét mutatja be. Győry Vilmos élete szorososan kötődött a pesti gyülekezethez, ugyanis a pesti evangélikus gimnáziumba járt, és Székács konfirmálta, sőt ő hívta magához káplánnak a kivételes nyelvtudású (németül, latinul, görögül, illetve franciául, olaszul, spanyolul, angolul, valamint héberül, svédül, dánul és portugálul is beszélő) lelkészt.

Az utolsó fejezetből a századforduló eseményeit ismerhetjük meg. Először Horváth Sándor lelkész munkásságáról esik szó, aki Győry utódja volt. A német-magyar viszony ismertetése mellett a gyülekezet megújulásának kezdeteiről ír a kötet: lelkészi körök alapításával a hitélet ápolását, a hívekre való szervezettebb odafigyelést, a város több kijelölt pontján istentiszteletek szervezését igyekeztek elérni a gyülekezet lelkészei és hitoktatói.

Összességében a kötet a magyar evangélikusság történetének egyik leginkább eseménydús és legmeghatározóbb évszázadának eseményeibe nyújt bepillantást, hiszen a gyülekezet történetén keresztül az egész magyarországi evangélikus egyház történetére is rálátást nyerhetünk. A gyülekezeten belüli erőviszonyok alakulása mellett az egységesen vagy akár nyelvi csoportonként kitűzött célok sok mindent elárulnak az őket ért kihívásokról, valamint a korszak emberének gondolkodásmódjáról, céljairól, az azokat meghatározó vallási vagy politikai értékekről. A háromnyelvű evangélikus felekezeteket ért kihívásokon keresztül az ország multietnikus voltából eredő problémákra is rálátást enged a munka, amely nem csak az evangélikus egyház története iránt érdeklődők, de a szlovák nemzeti mozgalom kutatói számára is hasznos. Ilyen értelemben a kötet a pest-budai (budapesti) szlovákság kutatásának is nélkülözhetetlen szakirodalma. A szakszerűen megírt, alapos munka főleg az életrajzoknak és a névmutatónak köszönhetően kézikönyvként is használható.

Bozó-Szűcs Diána